

Laat kinderen snappen wat ze doen - ook bij spelling

Leren spellen vraagt daarom een andere aanpak

Dolf Janson

Spellingdidactiek lijkt zo vanzelfsprekend: je moet leren hoe je woorden schrijft. Het gevolg is dan meestal dat direct veel geschreven wordt. In veel methoden is dat zelfs overschrijven. In sommige methoden doet men of leren spellen afgeleid is van leren lezen en gebruikt men ook dezelfde termen. Hoewel het eindresultaat van spellen inderdaad kan worden gelezen, betekent dit niet dat het leerproces daarmee verweven is. In het brein volgt de speller een andere route dan de lezer. Daarom besteden we in dit artikel aandacht aan de essentie van leren spellen.

Onze spelling is gebaseerd op de uitspraak van onze taal. Dat wil zeggen, op de *standaarduitspraak van het Nederlands*, zoals het Groene Boekje al direct aan het begin vermeldt. Vrijwel iedereen die Nederlands spreekt, wijkt bij het dagelijkse taalgebruik een beetje of heel sterk af van die standaarduitspraak. Dit betekent dat kinderen zich bewust moeten worden van het verschil. Niet om op die 'standaardmanier' te gaan praten, maar wel om te weten waarin zij van die manier afwijken. Die verkenning kan dan uitgangspunt zijn bij het leren van de systematiek van onze spelling. Bij het schrijven van eigen teksten, de reden dat je spelling leert (!), klinken de woorden in hun hoofd immers ook zo. Daar zullen ze het bij het schrijven van teksten mee moeten doen, dus is het belangrijk dat zij zich die verschillen bewust zijn...

Klanken en letters

Daarom besteed je met kleuters ruime aandacht aan het onderscheiden van klankgroepen, het herkennen van klanken en het opmerken welke klankgroep de klemtoon heeft. Dat klinkt misschien ingewikkeld, maar jonge kleuters herkennen al klankgroepen. Ze kunnen immers praten en gebruiken die structuur en die klemtoon al. Die verdeling in klankgroepen horen ze in liedjes, waar elke klankgroep een noot heeft. Ook het toonhoogteverschil tussen wel- en nietbeklemtoonde klankgroepen is helpend bij het herkennen: alle klankgroepen klinken bv. als de toon g, behalve waar de klemtoon valt, daar is het dan een b. Demonstreer dit maar met een xylofoon: wie zijn naam herkent mag zijn jas pakken... Letters zijn iets heel anders. Deze tekenjes hebben afzonderlijk geen betekenis en geen klank. Daarom noemen we die vormpjes bij hun alfabetnaam. Letters kun je zien en indien driedimensionaal, ook voelen, maar nooit horen. Omgekeerd kun je klanken alleen horen, maar niet zien. Daarom scheiden we bij de introductie de klanken en de letters ruimtelijk. In een klankenhoek en in een letterhoek doe je heel verschillende dingen. Pas als kinderen met beide vertrouwd zijn, kunnen de verbindingen worden verkend: van letters naar klanken, zoals bij lezen, en van klanken naar letters, zoals bij spellen. Dit zijn niet alleen op handelingsniveau heel verschillende activiteiten, maar ook in het brein is er een groot verschil. Bij het lezen moeten de letters via klankencombinaties gaan verwijzen naar betekenissen, terwijl bij spellen de betekenis juist het startpunt is, dat via klanken geabstraheerd moet worden naar letters.

Klankzuivere woorden

Daarna, in de fase van het leren spellen van klankzuivere woorden, komen die mogelijke uitspraakverschillen ook aan de orde. Zulke woorden kunnen per persoon (en per plaats of streek) verschillen. Dit vraagt vooral extra aandacht in de fase waarmee het oefenen begint: goed uitspreken en nazeggen en je bewust worden bij welke klanken je afwijkt van die standaarduitspraak. Dit doen kinderen in tweetallen: de een leest eerst woorden voor en de ander zegt die na. Daarna draaien de rollen om en doen ze dit met een gelijkwaardig rijtje andere woorden. Het is niet de bedoeling om dan

hypercorrect te gaan spreken, maar het moet wel duidelijk. Het gaat alleen om de herkenning en de bewustwording van de mogelijke valkuil bij het kiezen van letters bij die klanken.

Kinderen die het wat vreemd vinden om zo 'netjes' te praten kunnen daarmee oefenen door een vinger- of handpop te gebruiken en die de standaard-uitspraak te laten spreken.

Dit is ook de reden dat eerst die klankzuivere woorden goed herkend en correct gespeld moeten worden. Dat is de basis, die de kinderen eerst moeten kennen en beheersen voordat ze bestand zijn tegen al die uitzonderingen die de jaren daarna aan de orde komen. Dat zijn veel eendelige woorden, maar er zijn ook de nodige samenstellingen die helemaal klankzuiver zijn. Ook die horen erbij, juist om het zelfvertrouwen te ontwikkelen dat nodig is om later te kunnen oefenen met de daarvan afwijkende woorden.

de Zoon	de schop	de opbrengst
de pool	de mast	het strafwerk
de rook	de mist	de krultang
het loof	de mest	de gangkast
de boom	de stem	de marktkraam
de doos	ik trim	de rookworst
de kool	het is stil	de speeltuin
loom	strak	de afsprong
	de stip	de pluktuin
	de slang	

Je zou zelfs bij nietklankzuivere woorden kunnen afspreken dat ze die, als ze nog geen betere manier kennen, spellen alsof het klankzuivere woorden zijn. Pas als ze de betreffende categorie herkennen en weten waar welke letters daarvoor in de plaats moeten komen, kunnen ze die toepassen. Dit voorkomt zomaar wat gokken.

Nietklankzuivere woorden

Om dat verschil met de klankzuivere schrijfwijze te benadrukken gebeurt de introductie van de inheemse nietklankzuivere categorieën altijd door eerst een paar bij die categorie behorende woorden te noemen. De kinderen die aan die intro meedoen moeten dan bedenken waar in die woorden het probleem zit waardoor andere letters nodig zijn dan wanneer het klankzuiver was geweest. Eerst denkt dan ieder voor zich, om daarna in duo's hun idee daarover te vergelijken. Tenslotte bespreek je met het hele groepje die gevonden oplossingen en de argumenten daarvoor. Daarop kun je dan aansluiten met een bevestiging van wat zij hadden bedacht en/of met een aanvulling en nadere uitleg. Het gaat erom dat ze snappen wat bij die categorie het 'probleem' is en hoe je dat kunt herkennen en oplossen.

Daarbij is het de bedoeling dat ze ook snappen waarom dat zo wel lukt. Dit maakt dat ze het beter kunnen onthouden en ook bij andere woorden sneller zullen herkennen. Op basis van dat inzicht maken ze dan in hun logboek geheugensteuntjes in woord en/of beeld, zodat ze daar later terug kunnen kijken en die aantekeningen aanvullen als ze meer ervaring hebben opgedaan.

Het oefenen bestaat vervolgens uit

- het herhalen van de uitspraak en dus het horen van de klanken uit de eigen mond (fase 1),
- het onderscheiden van de klanken of van de klankgroepen en van de klemtoon op een van die klankgroepen (fase 2)
- het benoemen van de essentie van de categorie (dus niet het noemen van een nummer!) en de keuze van de letters (fase 3).

Elk van deze fasen is een doel en daardoor een voorwaarde voor de volgende fase. Dit betekent dat de kinderen moeten leren kritisch te zijn voor zichzelf en elkaar, zodat ze zichzelf niet voor de gek houden en dan ongeacht de beheersing gewoon doorgaan.

Het betekent ook dat ze moeten snappen wat 'oefenen' is en onder welke condities je een activiteit zo mag noemen:

- je beschikt over de benodigde voorkennis
- je hebt een duidelijk en haalbaar doel voor ogen
- je hebt dat doel nog niet bereikt
- je weet hoe je straks kunt bewijzen dat het doel is gehaald (en een 'goed' geen toeval is).

Oefenen is dus niet de kaart zo snel mogelijk afwerken. Het zou goed zijn als de twee leerlingen die samen oefenen vooraf even uitwisselden wat zij bij die categorie vooral lastig vinden en/of wat volgens hen daaraan niet moeilijk (meer) is.

Die drie fasen zijn ook weer nodig om bij gemaakte fouten in eigen teksten na te gaan waardoor de verkeerde letter(s) is (zijn) gekozen.

- Kwam dat doordat ik het woord niet als nietklankzuiver herkende?
- Hoorde ik in gedachten de uitspraak niet goed?
- Herkende ik de klanken en/of de klankgroepen niet precies?
- Herkende ik de klemtoon niet op de juiste plek?
- Herkende ik een categorie en het daarbij behorende probleem niet?
- Koos ik bij de categorie de verkeerde letter(s)?

Taalgebruik

Het is belangrijk consequent onderscheid te maken tussen klanken (die je alleen kunt horen) en letters (die je alleen kunt zien). De vraag 'Welke letter hoor je vooraan?' kan niemand beantwoorden.

Dat verschil is er ook tussen klankgroepen en lettergrepen. De naam 'klankgroepen' gaat *niet* over letters en de naam 'lettergrepen' gaat *alleen* over letters.

Je hoort bv. [ha][kən], waarbij de eerste klankgroep eindigt met een korte klinker.

Je schrijft dan hak-ken, want de eerste lettergreep moet eindigen op een medeklinker om ervoor te zorgen dat die letter a als de klank [a] uitgesproken wordt en niet als [aa]. Bij de uitspraak hoor je maar één [k] en op basis van die klanken moet je kunnen beredeneren waarom je dan toch twee letters k gaat gebruiken.

klinkers	lange klinker	korte klinker	tweeklank	sjwa sjwarabakti-vocaal
	(monoftong)		(diftong)	
<i>Bij het uitspreken van korte klinkers zijn de gezichtsspieren ontspannen. Er volgt ook altijd een medeklinker.</i>	[aa] ¹	[a]	[ei]	[ə]
	[ee]	[e]	[ou]	
	[eu]	[i]	[ui]	
	[ie]	[o]		
<i>Bij het uitspreken van lange klinkers zijn de gezichtsspieren meer gespannen, doordat er meer spieren bij betrokken zijn</i>	[oe]	[u]		
	[oo]			
	[uu]			

¹ Tussen rechte haken geplaatste tekens geven de spraakklank weer, niet de schrijfwijze.

medeklinkers	1	2	3	4	5	6
<i>De medeklinkers die ongeveer op dezelfde plaats in de mond worden gevormd, staan horizontaal op gelijke hoogte in het schema.</i>	[p]	[b]	[m]			
	[f]	[v]			[w]	
	[t]	[d]	[n]	[r]		
	[s]	[z]		[l]	[j]	
	[k]		[ng]			
	[ch]	[g]				[h]
	stemloze medeklinkers zoals in 't kofschip	stemhebbende medeklinkers	neusklanken	medeklinkers met voorkeur voor klinkers als buur	vaak uitgesproken tussen klinkers, maar dan niet geschreven	voor klinker, zonder tong of lippen uitgesproken

Kinderen serieus nemen

Op basis van deze kennis over de achtergrond van onze spelling kun je de leerlingen vanaf het begin inwijden in het systeem achter onze spelling. Dus niet allerlei kinderlijke aanduidingen en ook de echte termen omzeilen zoals sommige methoden doen. De sjwa, de onbeklemtoonde korte klinker, komt in onze taal heel vaak voor. Klankgroepen met een sjwa slikken we bij het spreken een beetje (en soms heel erg) in. Zo klinkt onze taal nu eenmaal. Daarvan moet je de kinderen zich bewust laten worden. Voor die onbeklemtoonde korte klinker hebben we een naam: sjwarabakti-vocaal, afgekort sjwa. Kinderen vinden dat een prachtig woord, een soort toverspreuk, en gebruiken die al snel zelf. Dit maakt het luisteren naar de klemtoon in een woord ook zinvol. In een woord als verrukkelijk hoor je viermaal een (soort) [u]. Toch schrijf je maar eenmaal de letter u, namelijk op de plek die bij het uitspreken de klemtoon heeft. Op de andere drie plekken klinkt de sjwa. Doordat je ervoor zorgt dat de kinderen snappen waarop de keuze voor de letters is gebaseerd, neem je hen serieus. Bovendien helpt snappen hoe het zit hen bij de transfer naar andere woorden. Bij het toepassen van deze inzichten en kennis in hun eigen teksten, zullen ze dan minder snel fouten maken. Dit is ook de reden om spellingvaardigheid af te meten aan verhalen en verslagen van de kinderen en niet aan dictees waarin precies de vaak geoefende woorden voorkomen. Dan is het slechts een schijnresultaat en houd je de kinderen (en jezelf) eigenlijk een beetje voor de gek. Veel kinderen blijken namelijk te denken dat ze spelling leren voor het dictee.

Verder lezen:

Dolf Janson (2018). Op zoek naar klanken en letters - doelen en activiteiten voor de leerjaren 1, 2 en 3.
Dolf Janson (2018). Op zoek naar letters – de andere spelling- en grammatica-didactiek.

www.janson.academy
www.hettaallab.nl